

Carmen Calvo. *La Rivière de Cassis*, 1999. Tècnica mixta, collage, 100 x 100 cm.

COSSOS I IDENTITATS

RELACIONS DE GÈNERE I REPRESENTACIÓ DE LA MATERNITAT

Rosa Pastor Carballo

Bodies and Identities. Gender Relationships and Representing Motherhood.

The experience of being a woman is historically marked by certain discourse and modes of socialization that are necessarily linked to her reproductive role. Motherhood, akin to silencing sexual desire and sketching a body at the service of others, tries to impose itself as the only possible way of life, but one to which many women seek alternatives.

Els discursos de la diferència sexual, l'organització del poder per conducte de les relacions patriarcals i la dominació de les generacions per la gerontocràcia dins de la família representen institucions essencials per a la distribució dels cossos i la conservació de la propietat.

B. S. TURNER *El cos i la societat*, p. 298

En diferents moments de la història les dones s'han revelat contra el model unívoc de feminitat que la societat patriarcal proposa. L'afirmació «El meu cos és meu» pot semblar òbvia, però està carregada del sentit que en la dècada dels setanta li van imprimir les dones: va ser un crit que va abanderar la lluita social i política contra l'apropiació històrica del cos de la dona, basada en la maternitat obligatòria i la sexualitat reproductiva. El moviment va suposar la crítica a la ideologia de l'instint maternal i una reflexió sobre les dimensions socials de la maternitat, reivindicant el dret a la maternitat voluntària i el d'existir com a dona sense ser mare. Quan, en els inicis dels setanta, el col·lectiu de dones de Boston va elaborar el llibre *Els nostres cossos, les nostres vides*, va marcar una fita en el procés de posar el coneixement i el saber del cos en mans de les dones. Aquest fet va significar un pas decisiu en la comprensió de l'experiència del cos i en l'elaboració de la crítica al discurs naturalista i androcèntric que històricament ha traçat el camí de les dones, excloent-les i impeding la gestió dels seus cossos i desitjos.

La maternitat, com a nucli de l'opressió de les dones, estructura els debats teòrics i polítics del feminisme i re-

percuteix en les diverses nocions d'identitat, autonomia, alliberament i ciutadania. Les diverses posicions del feminisme se centren en la maternitat com a institució, experiència i funció, i donen lloc a diferents crítiques i alternatives de lluita: des del rebuig de la identificació de la dona amb la maternitat, com assenyala Simone de Beauvoir, a l'exaltació del cos i l'experiència femenina per la seua capacitat creadora d'A. Rich o J. Kristeva, o la vinculació maternofilial de L. Irigaray. L'anàlisi de la funció materna, com una construcció social del patriarcat que responsabilitza les dones, ha permès analitzar tant la socialització en els papers relacionals i de l'atenció, elements constitutius de la funció materna i de l'estereotip de la feminitat (Chodorow, 1978), com el procés de construcció de la representació de la dona i la seua incidència en la construcció de la subjectivitat, incorporant els contextos diversos de les relacions de poder asimètric entre els sexes.

«LA MATERNITAT COM A INSTITUCIÓ I LA MATERNITAT COM A EXPERIÈNCIA SINGULAR CONSTITUEIXEN DIMENSIONS D'UN PROCÉS SOCIAL, POLÍTIC I PSICOLÒGIC»

■ COSSOS, MATERNITAT I RELACIONS DE PODER

La maternitat com a institució i la maternitat com a experiència singular constitueixen dimensions d'un procés social, polític i psicològic difícil de comprendre si no s'hi vinculen els registres imaginaris i simbòlics que es posen en joc, així com els diversos contextos de desigualtat. No és el mateix la situació de les dones abocades a la maternitat forçosa que la d'aquelles que poden triar: les posicions de classe, raça i cultura són factors que possibiliten i augmenten la discriminació, la violència cap a les dones i els riscos per a la seua salut i supervivència (OMS, 2008).

© Musée des Antiquités Nationales, Saint-Germain-en-Laye

© Das Naturhistorische Museum Wien

Si hi ha un lloc de sotmetiment històric aquest és el cos i especialment el cos de les dones en la mesura que es converteix en objecte, pres en la seua dimensió sexual i subordinada. En el context de les relacions de poder, les regles de dominació es materialitzen per mandat directe mitjançant lleis o costums, que circumscriuen la norma sexual i penalitzen la transgressió, i per mandat invisible mitjançant la construcció de la idealització de la feminitat.

El cos no és qualsevol cos. Les relacions de poder que articulen al llarg de la història la producció i el parentiu i les seues fórmules signifiquen el lloc del cos en el complex entramat de la identitat social i la subjectivitat. Potser perquè el cos remet als límits del subjecte, a la vida, la mort, al desig i la sexualitat, ha estat significat de forma canviant per discursos i pràctiques culturals. La història de la cultura conté multitud de relats sobre els interrogants de la diferència entre els sexes, la reproducció, la sexualitat i els orígens.

Sobre el cos opera un camp complex de determinacions externes, definides per discursos i pràctiques, que donen sentit a formes històricament canviant de sentir, pensar i actuar la corporeïtat. Un complex procés psicosocial construeix la malla per la qual prenen cos els dissenys normatius a partir de les pautes invisibles de la socialització de gènere. Socialització marcada per l'ocultació i el control que opera com a violència simbòlica (Bourdieu, 1997; 2000) des de la praxi social, en un context de producció, reproducció i transmissió de les relacions de dominació.

Les relacions de poder asimètric se sostenen sobre dos processos entreteixits socialment i individualment: el poder de definició i el de control. La clau en l'exercici de normalització és la *definició* de barons i dones en oposició i asimetria. La lectura genèrica dels cossos obeeix a la definició de la «naturalesa» asimètrica baró/dona, i a l'avaluació diferencial de les característiques «essencials» de *masculinitat-feminitat* que formen el contingut dels estereotips de gènere, delimiten els rols asimètrics i donen significat als cossos sexuals.

Aquesta definició, transmesa a través de la socialització, constitueix el referent de l'ideal de feminitat que conforma el «ser dona» des d'un determinat «haver de ser». D'aquesta manera, i a partir de funcions, papers, conductes i normes, el mandat normatiu influirà en la construcció de la identitat, l'experiència de la sexualitat i la configuració dels desitjos. Aquesta trampa social, interioritzada i recreada en la quotidianitat, marca no

Les Venus paleolítiques de Grimaldi (a dalt) i de Willendorf (a sota) podrien interpretar-se com a metàfores de la dona mare, on atributs com el ventre o els pits són exageradament representats.

sols l'activitat corporal, sinó també el significat del passatge a través dels cicles vitals que repercuteix en el desenvolupament psicosocial de les dones (Ussher, 1991; 1997).

La lògica de la imposició d'una definició va acompanyada del control de recursos objectius i subjectius. La cultura i les pràctiques socials legitimen o penalitzen certes formes de ser i de viure l'encarnació sexual (Turner, 1989). El control a través de prescripcions normatives sobre un suposat destí *femení-masculí* repercuteix en el reconeixement del subjecte, en les seues decisions i relacions. El control sobre el coneixement del cos, la reproducció, el desig i el plaer afecta, sens dubte, l'experiència del cos i l'elaboració d'una subjectivitat compromesa amb la sexualitat i el plaer.

■ REPRESENTAR, SIGNIFICAR, CONSTRUIR

Cossos presó, màquina, organisme, univers, animal, casa, etc. poblen les metàfores sobre el cos que al llarg de la història s'han desplegat per anomenar l'ignot del cos. Les imatges corporals revelen els continguts de la feminitat i la masculinitat, principis passius i actius dels estereotips que són expressats en les ciències, la literatura, l'art, les religions o la publicitat.

Els significats, que comprenen la dimensió reproductiva, productiva i desitjant dels cossos, tanquen continguts prototípics producte de la asimetria genèrica (Pastor, 2004), de manera que la materialitat, l'imaginari i la definició asimètrica es lliguen en les propostes metafòriques i els itineraris vitals.

La dimensió reproductiva inclou el significat genèric de la funcionalitat biològica i social del cos mitjançant la metàfora de la *mare*, representada per la imatge de receptacle en l'úter i el ventre, la imatge nutricia simbolitzada en el pit, o la imatge de dona verge, com a metàfora del cos origen. En paral·lel es troba la representació del baró per mitjà de la imatge del penis com a significat fàl·lic de la *potència*.

La dimensió productiva comporta la significació del cos com a força de treball i mercaderia, a través d'imat-

Actrius i cantants han aparegut en portades de revistes mostrant el seu cos embarassat per fer veure l'ideal de dones perfectes que impera en la societat actual: mares, sexualment atractives i professionals d'èxit.

«LA MATERNITAT S'HA CONVERTIT EN ESSÈNCIA CONSTITUTIVA DE LA DONA I, COM A ACTIVITAT I FUNCIÓ AFEGIDA, L'ALIMENTACIÓ I L'ATENCIÓ DE LA PROLE»

l'ideal d'un cos jove, prim, esvelt i atemporal, es demana a les dones que «complequen» amb un mandat social de «ser mares» de difícil compliment, ja que es proposen ideals de dona que concilien el desig sexual i la seua conversió en objecte amb l'èxit i la maternitat. Així, veiem que artistes o models exposen el seu cos embarassat en les portades de les revistes, per fer veure així l'ideal de dones perfectes: mares, sexualment atractives i professionals d'èxit.

■ EL COS DE LES DONES: LA IDENTITAT FEMENINA COM A NORMA

Cos i sexualitat són els objectius d'un lent treball de conformació a través del qual es delineen les imatges pròpies destinades a definir l'estatut de ser dona o baró. El sistema de valors relatius al cos es transmet a través de l'imaginari social, per mitjà dels models de gènere, i es

ges de dona, vinculades a les característiques expressives com a metàfores de l'àmbit domèstic, en la seua doble rendibilització: com a força de treball i com a generadora de plusvàlua *afectiva*. Enfront d'elles, les del cos «guerrer» i «caçador» del baró, vinculades a l'àmbit instrumental, centrat en l'esfera pública. Aquesta divisió productiva situa el cos de dones i barons en un espai interior *versus* un espai exterior, respectivament.

Finalment, la dimensió del desig, basada en la norma heterosexual i la sexualitat genital, per mitjà de representacions que subratllen el cos en la seua posició d'objecte, bé en la seua referència sexual, o bé ideal: com a objecte sexual remet a la metàfora de la dona perversa o prostituta, emblema de la temptació en la imatge d'Eva, o la conversió en fetitxe sexual que en fa el consum, la pornografia o la prostitució; i com a cos «ideal i atractiu», a través d'una imatge estètica que dissol la diversitat en la uniformitat i la despersonalització d'un cos fragmentat, o en la atemporalitat d'un cos indefinit en què es resol l'ideal de joventut eterna.

Però paradoxalment, alhora que un fetitxisme de la línia promou

presenta i percep com un patró de benestar i ajust social. Al seu torn, l'articulació de la imatge corporal en el desenvolupament psicosexual fa que aquesta forme part de la identitat personal (en els seus dominis sexual, cultural i social) establint-se així una complexa relació entre cos, autoimatge, prescripcions i contextos socials (Pastor i Bonilla, 2000).

Històricament s'ha vinculat la dona amb la naturalesa, la terra, la generació i l'atenció; sota el supòsit naturalista de la funció reproductora, la maternitat s'ha convertit en essència constitutiva de la dona i, com a activitat i funció afegida, l'alimentació i l'atenció de la prole.

Funció reproductora i instint maternal són característiques mítiques de la definició de la dona. D'aquesta manera el desig de la dona desapareix, convertit en mandat biològic. La dona, exclosa com a subjecte, determinada per un cos que regeix els seus temps i els seus desitjos, és arrossegada al compliment del mandat i animada a ser «la dona completa», més enllà de la diversitat possible dels seus itineraris i desitjos. «Ser dona» es constitueix en referent únic que homogeneïtza el cos i les identitats.

El cos de la dona, definida per una feminitat única i excloent, és un «cos per a un altre». Les imatges normatives de la maternitat insisteixen en la desaparició de les dones: el seu cos manté una relació de fusió, invasió o relegació, de manera que, bé existeix gràcies al nen, bé es perd a causa del nen o bé és relegada (Imaz, 2005). La simbiosi representa un sol cos, el cos ple de la reproducció, vinculat a l'instint maternal, i imatge de plenitud; la invasió conté agressió o malaltia, i significa dolor i abnegació enfront de l'exigència de la naturalesa o de la divinitat; es tracta d'una imatge de submissió, de renúncia i patiment en pro de la reproducció de l'espècie que remet al bíblic «pariràs amb dolor»; i finalment, un cos escindit, portador d'un habitant distint, però dependent, que pot generar inseguretat, por i culpabilitat davant de possibles negligències, i que remet a una imatge de la maternitat impotent, vinculada a una necessitat exagerada d'experts, així com a algunes de les pràctiques de les tecnologies reproductives i als excessos de la maternitat medicalitzada.

La maternitat deixa de ser un procés físic que afecta el cos de les dones per a ser un complex procés psico-social amb efectes de normalització del desig i d'interiorització de papers subordinats. Enfront del cos esvelt i bell, objecte de desig i possessió, es troba el

cos maternal, emblema de la possibilitat legitimada de transcendir el cos i traspasar els límits de la temporalitat. Els canvis corporals es legitimen i exalcen en tant que es comprometen amb la realització natural de la maternitat, la capacitat reproductora obre i tanca el curs vital i social natural, i les possibilitats d'engendrar marquen la socialització de gènere. Els rols diferencials mantenen la definició de la dona en el marc de l'espai domèstic i les tasques de criança, alhora que la vigilància sobre el cos i la sexualitat sacralitzen la seua dependència de l'altre.

La cultura hegemònica patriarcal converteix en reversa qualsevol pregunta sobre la identitat, ja que si bé fa propostes diverses, depenent dels interessos del mercat, no deixa d'insistir en l'única proposta valorada socialment. L'equació «dona = mare» garanteix el lloc social de les dones, alhora que condueix a través de l'imaginari social i personal a la regulació de les històries corporals. La pregunta sobre el *ser dona* es tanca en un significat identitari que homogeneïtza i uniformitza.

El pressupòsit biologicista de la maternitat i de la funció d'atenció lligat a la seua posició com a mare redueix les possibilitats de ser; obtura els desitjos i mistifica una funció que es converteix en expectativa circular de la «bona dona verdadera»; destil·la característiques estereotípiques de feminitat i condemna qualsevol altra forma de definició a la transgressió, al menyspreu o la invisibilitat.

**«ALHORA QUE ES PROMOU
L'IDEAL D'UN COS JOVE,
PRIM, ESVELT I ATEMPORAL,
ES DEMANDA A LES DONES
QUE "COMPLESQUEN" AMB
EL MANDAT SOCIAL DE SER
MARES»**

■ ALTRES COSSOS, MATERNITATS I ALTRES IDENTITATS

El poder defineix i controla mitjançant el saber disciplinari, ideològic i polític, però no és omnímode, el conflicte existeix, el subjecte insisteix i remet al seu desig propi en el context de la seua història personal. Els subjectes resisteixen i tracen noves utopies, les dinàmiques socials generen noves formes alternatives de sentir(se), de redefinir(se) i de viure i expressar el desig i l'encarnació. Un dels èxits del feminisme ha estat el moviment d'apropiació dels cossos de les dones. *Aproderament* que, en rebutjar la imposició de ser «un cos per a un altre» i separar, a partir de l'anticoncepció, la sexualitat de la maternitat, ha permès revelar la violència simbòlica i les relacions de poder que subjauen a la definició de les dones com a objectes i la seua alienació desitjant. Amb la decisió de ser subjectes del canvi i la

Els nous models insisteixen en el *ser dona/mare*, però fugint de la lectura única, obrint-se a noves possibilitats de concebre les relacions familiars i sexuals.

La divisió tradicional del treball situa la dona en un espai interior, a cura dels fills i de la casa, enfront de l'espai exterior del públic en què se situa l'home.

**«LA DONA, DETERMINADA PER UN COS
QUE REGEIX ELS SEUS TEMPS
I ELS SEUS DESITJOS, ÉS ARROSSEGADA
AL COMPLIMENT DEL MANDAT I ANIMADA
A SER LA “DONA COMPLETA”»**

transformació social, moltes dones han obert possibilitats de trobada amb l'experiència del cos. Trencant amb el «cos-bressol-casa» han eixit a l'arena laboral i política, exposant-se a ser diferents dels dictats que han engronsat el bressol de la seua socialització.

La crítica al model patriarcal ha comportat el qüestionament de la criança com una característica de la feminitat i així ha obert l'espai de participació necessària dels barons en aquesta tasca. El qüestionament de la família tradicional i de l'heterosexualitat normativa ha generat una amplificació de l'exercici de la maternitat a dones i barons sols o en parelles del mateix sexe a partir de l'adopció o de les tecnologies reproductives. Els canvis han comportat noves experiències de relació, noves possibilitats d'intercanvis sexuals i descentrament de les tasques de criança. Aquests nous contextos i alternatives vitals exigeixen qüestionar els hàbits sexistes i les relacions de poder que els sustenten (Bonilla, 2006) per continuar recuperant espais propis des d'on reelaborar identitats obertes a la pluralitat i proposar el desig enfront de la necessitat social imposada, a més de noves formes de concebre les relacions familiars i sexuals. Un projecte de resistència enfront de l'exclusió. Encara que és ben cert que els nous models insisteixen en el *ser donal/mare*, no hi ha una lectura única, perquè hi ha altres dones que s'esforcen per legitimar la diversitat de les seues opcions vitals, dones que existeixen i es fan socialment corpòries. Són les dones enfront de la Dona del pensament hegemònic. ☺

BIBLIOGRAFIA

- BONILLA, A., 2005. «Apuntes sobre el género, el poder y la subjetividad». In: Universitat Jaume I de Castelló, 2005. *II Congreso estatal de la Fundación Isonomía para la igualdad de oportunidades sobre igualdad entre mujeres y hombres. Mujeres Jóvenes. ¿Los nuevos feminismos?* Universitat Jaume I. Fundació Isonomia. Castelló. Disponible en: <<http://isonomia.uji.es>>.
- BOURDIEU, P., 1997. *Razones prácticas. Sobre la teoría de la acción*. Anagrama. Barcelona.
- BOURDIEU, P., 2000. *La dominación masculina*. Anagrama. Barcelona.
- CHODOROW, N., 1978. *El ejercicio de la Maternidad*. Gedisa. Barcelona.
- IMAZ MARTÍNEZ, E., 2005. «Réflexion sur quelques images pour penser le corps de la femme enceinte». *Zainak*, 27: 187-191
- ORGANIZACIÓN MUNDIAL DE LA SALUD, 2008. *10 datos sobre la salud materna*. OMS. Disponible en: <<http://www.who.int/es/>>.
- PASTOR, R., 2004. «Cuerpo y Género: Representación e imagen corporal». In BARBERÁ, E. i I. MARTÍNEZ-BENLLOCH (coord.), 2004. *Psicología y género*. Pearson Educación. Madrid.
- PASTOR, R. i A. BONILLA, 2000. «Identidades y cuerpo: el efecto de las normas genéricas». *Papeles del Psicólogo, Monográfico: Género y Psicología*, 75: 34-39.
- TURNER, B. S., 1989. *El cuerpo y la sociedad*. Fondo de Cultura Económica. México.
- USSHER, J., 1991. *La Psicología del cuerpo femenino*. Arias Montano. Madrid.
- USSHER, J. (ed.), 1997. *Body talk: The material and discursive regulation of sexuality, mandates and reproduction*. Routledge. Nova York.

Rosa Pastor Carballo. Institut Universitari d'Estudis de la Dona. Universitat de València.

